

РОЗДІЛ 4. ІСТОРИЧНІ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНО-ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ

УДК 78.07: 373.018.5 – 055.1 (477.43/44) “18/19” (09)

Найда В.Ю.

ОРГАНІЗАЦІЯ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКІЙ ЧОЛОВІЧІЙ ГІМНАЗІЇ (XIX – XX ст.)

В статті розглядається організація музикального образования в Каменец-Подольской мужской гимназии за период XIX – XX столетий в аспекте изучения достижений прошлого и их практического использования в современных специализированных учебных заведениях. Анализ архивных документов позволил выявить значительный уровень музыкального образования в гимназии в исследуемый период.

Ключевые слова: *музыкальное образование, Каменец-Подольская мужская гимназия.*

Organization of music education in Kam'yanets-Podil's'kyi gymnasium for men in the XIX – XX centuries, in terms of the study of the past achievements and their practical usage in modern higher educational establishments has been studied in the article. Analysis of archival documents allowed us to determine considerable level of music education in the gymnasium during the examined period.

Keywords: *music education, Kam'yanets-Podil's'kyi gymnasium for men.*

Україна має давні традиції музичної освіти, які відзначаються стійкими тенденціями до національного виховання, що призвело до наступного розквіту освіти, науки та культури. Організація музичної освіти на Поділлі здійснювалась шляхом поступового засвоєння західно-європейських елементів і тенденцій на основі національних традицій. Якісного рівня набула музична освіта під час створення братських шкіл та гімназій.

Проблеми національної освіти розглядаються у працях В. Андрущенко, І. Зязюна, В. Майбороди, Н. Ничкало, В. Огнев'юка, Д. Федоренка та ін. Питання розвитку музичної освіти розглянуті в дослідженнях О. Велемець, С. Горбенка, Н. Гуральник, С. Кваши, О. Михайличенка, А. Растригіної, В. Черкасова, О. Овчарук та ін. Окремі аспекти становлення та розвитку системи музичної освіти на Поділлі розглянуті в працях М. Антошко, Т. Бурдейної-Публіки, Р. Римар, М. Ярової та ін. Разом з тим залишилися не висвітленими та актуальними для нашого часу питання щодо становлення та розвитку музичної освіти в найстарішому навчальному закладі на Поділлі – Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії.

Завдання статті полягає у висвітленні історії становлення і розвитку музичної освіти в найстарішому навчальному закладі на Поділлі – Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії, яка була відкрита 1 січня 1833 року, згідно з “Попередніми правилами народної освіти” (1803 р.), та дотримувалась статуту 1828 р., розробленого Комітетом облаштування навчальних закладів.

Очоловав гімназію директор, що призначався попечителем Київського народного округу і безпосередньо підпорядковувався Дирекції народних училищ. Гімназією керували Ф. Телешов (1833 р.), А. Батаровський (1835 р.), М. Вошинін (1838–1848 рр.), Я. Бякстер (1857–1863 рр.), П. Коленко (1864–1871 рр.), В. Должиков (1873 р.), В. Петр (1882–1883 рр.), М. Фірсов (1887 р.), Ф. Васильєв (1900–1905 рр.), К. Беленький (1911 р.), А. Анципо-Чикунский (1911–1918 рр.), С. Козинець (1919 р.).

Курс навчання у чоловічих гімназіях включав такі предмети: Закон Божий, російська мова з церковно-слов'янською словесністю, логіка, мови (латинська, грецька, німецька, французька), математика, фізика, географія, історія, чистописання, креслення, малювання, гімнастика, танці, музика та співи. Дослідивши архівні матеріали зазначимо, що у гімназії були обов'язкові предмети і такі, що вивчалися за бажанням гімназистів. Вони викладалися безкоштовно або за окрему плату. Наприклад, у 80-х роках XIX ст. необов'язковими

предметами були німецька та французька мови, малювання, спів, гімнастика. На початку ХХ ст. необов'язковими були гімнастика, співи, музика, гра на музичних інструментах і танці. Гімнастика та співи викладались усім вихованцям безкоштовно, за плату навчали музиці і танцям [5]. У 1914 р. до необов'язкових предметів добавили спортивні дисципліни. Звернемо увагу на розмежування навчальних предметів “Співи” та “Музика”. На уроках співів учням давали знання з теорії музики та сольфеджіо, вчили співати в хорі (церковному, світському) та керувати ним. На уроках музики учні вчилися грати на фортепіано, скрипці, фісгармонії, концертино, флейті, гобої, кларнеті та інших інструментах, а також музикували в оркестрах та керували ними.

Особливу увагу керівництво гімназії приділяло хоровому церковному співу для забезпечення богослужіння. За ініціативою директора В. Должикова, з учителями заключили договір, за яким вони зобов'язувались вчити учнів правильному нотному співу по Церковному уставу; вибирати кращі голоси для церковного хору; викладати співи у вільний від занять час 4 години на тиждень (2 уроки церковного, 2 – світського співу); відвідувати Божу Службу щонеділі та в святкові дні; проводити навчальні репетиції та керувати хором під час богослужінь [12].

Розвиток гімназійної освіти залежав не лише від кількісних показників (поширення мережі закладів, суми виділених коштів), але й від наявності кваліфікованих учителів та якісних програм навчання. Ми віднайшли в архівних джерелах програму з музики для 1–2 класів за 1902–1903 навчальний рік, складену вчителем співу Є. Калиновичем [7].

“І клас. Питання з теорії: 1. Елементарні поняття про ноти. 2. Ключі – дискантовий, альтовий, теноровий, басовий та скрипковий. 3. Гама. 4. Скільки знаходиться тонів та півтонів у гамі, яка складається з восьми нот. 5. Ділення нот: ноти цілі, половинні, четвертні, восьмі, шістнадцяті. 6. Поняття про інтервали. 7. Інтервали: прими, секунди, терції, кварта, квінти, сексти, септими та октави. 8. Паузи. 9. Темп. 10. Вправи по таблицям, складеними Пірокніковим. Паралельно з вивченням теорії учні повинні були засвоїти деякі духовні та світські пісні: духовні – “Господи, помилуй”, “Подай, Господи”, “Царю небесний”, “Спаси, Господи”, молитва перед та після учіння, “Достойно есть”, “Отче наш”, “Вірую в єдиного Бога”; світські – “Дети, в школу собирайтесь”, “Дружно, братья, песню грянем”, “Во поле берёзонька стояла”, “Славься, славься”, “Многая лета”, “Коль славен”, “Боже, Царя храни”, “Славному долги дни дай на земле”.

II клас. Питання з теорії: 1. Повторення того, що пройшли у першому класі, а також ознайомлення учнів зі знаками альтерації: діез, бемоль, бекар. 2. Гама з півтонами. 3. Гама мажорні та мінорні. 4. Ознайомлення учнів з відтінками у співі: піано, форте і таке інше. 5. Повторення вивчених у I класі духовних пісень і засвоєння нових тропарів на Різдво та Пасху: “Рождество Твое, Христе Боже наш”, “Христос воскрес із мертвих”, “Хресту твоему поклоняємось, Владико”. 6. Повторення світських пісень, вивчених у першому класі і засвоєння нових – “Пир Петра Великого”, “Гой, ты, Днепр”, “Попрыгунья-стрекоза” муз. Славянського. При навчанні теорії співу, користувалися працею І. Зелінського – “Краткая элементарная теория пения”, а при вивченні світських пісень “Сборником русских народных песен” Маренича [7]. Таким чином, вчителі давали матеріал з теорії співу та поєднували вивчення духовних творів зі світськими.

Окрім хорового та сольного співу, учні гімназії активно вчилися грати на музичних інструментах. У листуванні директора В. Должикова з попечителем Київського навчального округу (1882 р.) було знайдено його звернення до адміністрації Київського відділення Чесько-Словянської фабрики музичних інструментів “В.Ф. Червений та сини” з проханням “дозволити заплатити в кредит за 20 музичних інструментів”. Керівництво фабрики перейнялося фінансовими труднощами гімназії та дозволило видати кредит на 3 роки. З листа цитуємо: “Исходя из того, что эстетическое и художественное образование юношества развивает не только изящный вкус у учащейся молодёжи, но ограждает её отчасти от вредных влияний в нравственном отношении, я задумал организовать в гимназии оркестр, специально из духовых инструментов по образцу военных хоров” [3]. Таким чином, у чоловічій гімназії був створений духовий оркестр. На думку директора, при незначних здібностях учнів, але з учителем професіоналом легше забезпечити успішний виступ

духового оркестру, ніж струнного. Гімназисти зустріли звістку про створення такого колективу схвально та виявили бажання в ньому грати. У 1883 р. на посаду учителя музики та керівника учнівського духового оркестру прийняли В. Гокке [3].

Прагнення директора В. Должикова щодо існування учнівського оркестру отримало продовження у діяльності його послідовників. В архівах 1905 р. знаходимо інформацію про існування у гімназії 3-х колективів: духового (20 учнів), оркестру балалаечників (15 учнів) та скрипкового ансамблю (4 учня). З часом, музичні інструменти зношувались та вимагали ремонту і настройки. Адміністрація гімназії виділяла на такі потреби певні кошти. Підтвердженням є «рахунок від музичного майстра Кроупи на 150 крб. за ремонт духових музичних інструментів» [14]. Тому з документів перевірки майна 1911 р. дізнаємось, що всі духові інструменти знаходяться в гарному стані, струнні потребують ремонту, ноти для духових – занадто «старі», ноти для співу потребують перепльоту [14]. На повне оновлення музичного інвентарю бракувало коштів.

Керівництво гімназії дбало про поповнення нотної бібліотеки, тому виписувало різні видання. З нотного магазину М. Бернарда (1873 р.) придбали такі хорові твори: Воротніков «Російські пісні на 4 голоси», Гофбауер «Вниз по матушке, по Волге», Дерфельдт «То не травушка засыхала», бурлацька пісня «Эй, ухнем», Зайцев «Молитва за царя», О. Рожнов «Родные звуки» та ін. [12]. З музичного магазину (1874 р.) виписано твори: духовні концерти Д. Бортнянського: «Воспойте Господу песнь новую», «Милости твоя, Господи, во веки вечная», «Боже, песнь новую воспою тебе», «Приидите, воспоим людям», «Господи, силою твоею возвеличит царь»; духовні пісні: «Достойно есть», «Херувимские песни» Д. Бортнянського, Симоновського; «Верую» М. Березовського; «Ангел вопиюще» Н. Макарова; «Отче наш» Д. Бортнянського та О. Львова [12]. З нотного магазину О. Венделя (1914 р.) виписано ноти для хору: Гінзбург «Многая лета», «В ногу, ребята»; хорватський марш «Ми дружно на врагов»; Лебедєв «За святое дело»; П. Чесноков «Незаметным героям»; Ц. Кюи «Внимая ужасам войны»; О. Архангельський «Острою секирой»; Злобін «Туга»; Неруда «Колыбельная песня»; Орлов «Вечер» [17]. З музичного магазину (1915 р.) придбали: видання О. Карасьова «Методика пения ч. 1, ч. 2», «Уроки пения ч. 1, ч. 2», «Музыкальная хрестоматия ч. 1, ч. 2», «Подвижные ноты (круглой системы)»; видання Придворної Співочої Капели «Пение на литургии для 4-х голосного смешанного хора», «Пение на панихиде для 4-х голосного хора», «Обиход нотного церковного пения в упрощённом переложении для 4-х голосного смешанного хора», «Церковно-певческий сборник т. 1», журнал «Хоровое и регентское дело» [17].

Упродовж усього часу існування чоловічої гімназії посаду викладача музики, співів та керівника оркестру обіймали талановиті музиканти: Філімон Маркевич (вчитель співів) [1], Іван Карнаухов (вчитель церковного та світського нотного співу) [12], Григорій Сілевич (вчитель співів), Олександр Телеснін (регент та викладач хорового співу), В'ячеслав Гокке (капельмейстер) [3], Володимир Сакович (вчитель співів) [6], Вільгельм Гофман (викладач духовної музики) [13], Євфимій Калинович (вчитель співів, регент) [18], Альфред Сігалов (вчитель музики, керівник учнівського духового оркестру) [11], [19], Радомир Найман (вчитель музики) [4], Зденек Комінек (вчитель музики, керівник гімназійного оркестру) [10], С. Котов (вчитель музики) [20], А. Познахір (вчитель співів).

Плідна праця талановитих педагогів-музикантів, різні форми музикування: хоровий спів (церковний і світський), сольні вокальні та інструментальні виступи, гра на музичних інструментах та наявність оркестрів (духового, струнного, оркестру балалаечників) сприяли виникненню традицій публічних концертних виступів. Керівники гімназії вбачали в музичних вечорах і концертах велику користь для учнів такого «благородного розвлечення», дбали про те, щоб гімназисти не лише здобули гарну освіту, але й отримали естетичне та художнє виховання в стінах гімназії. Із засідання господарської ради (від 3.01.1912 р.) дізнаємось про виступ директора А. Анципо-Чикунського, який зазначав, що учнів, які беруть участь у церковному хорі, потрібно заохочувати особливою увагою зі сторони гімназії у вигляді частування їх у неділю та святкові дні чаєм і подарунками, як це практикується в інших середніх навчальних закладах. На засіданні було прийнято рішення виділяти для таких цілей 100 рублів в рік [14]. Перед організацією літературно-музичного вечора директор

гімназії обов'язково запитував дозвіл у попечителя Київського навчального округу. Попечитель затверджував програму, або вносив свої корективи. На концерти запрошували почесних гостей міста та батьків гімназистів. Часто концерти проводились з певною місією. Так, у жовтні 1888 року гроші від концерту витратили на утримання та навчання бідних учнів гімназії.

Виконавський репертуар – найбільш суттєва складова частина в характеристиці змісту як концертів та літературно-музичних ранків, так і музичного життя регіону в цілому. В архівах збереглися програми мистецьких заходів.

Програма концерту в листопаді 1887 року: для 2-х фортепіано “Трепак” А. Рубінштейна [2], для хору – сл. В. Жуковського, муз. Брянського “Многая лета, православный русский царь”, рос. нар. пісня в обр. М. Мусоргського “Ты взойди солнце красное”, сл. Приліпа “Пир Петра Великого”. У виконанні оркестру звучали увертюри Л. Бетховена до опери “Егмонт”, Дж. Россіні до опери “Вільгельм Телль”. У фіналі концерту було обов'язкове виконання твору “Боже, царя храни” (для хору з оркестром).

Аналізуючи ще одну програму літературно-музичного вечора, який проходив 19 лютого 1913 року в пам'ять 300-річчя “Царствования дома Романовых” (такі святкування були звичними та бажаними, оскільки в основі правлячої системи було монархічне правління царської родини Романових), знаходимо розмаїття музичних номерів. Так, хором виконали “Урочисту кантату” Женецького, болгарську пісню “Шуми, Мариця”, “Многая лета, православный русский царь” Гінзбурга. Духовий оркестр під керуванням З. Комінека виконав “Попурі”, а оркестр балалаєчників під керуванням учня В. Когутова – “Молитву” з опери “Жизнь за царя” [16].

Особливо полюбили гімназисти 30 січня. В цей день відбувалось Храмове свято гімназичної Трьохсвятительської домової церкви. Святкуючи цю подію, у 1911 р. в актовому залі Кам'янець-Подільської гімназії хор під орудою Є. Калиновича виконав “Светлой радостью горя” та “Ночь” на слова В. Жуковського і музику Гінзбурга. Прозвучало два фортепіанних номери – “Шумка” М. Завадського у виконанні учнів Дорохольського та Сонседського і мазурка “Godard” у виконанні учня 8 класу Л. Попеля. Оркестр балалаєчників під керівництвом учня 8 класу К. Нарушевича виконав “Попурі” Й. Штрауса та “Венгерские танцы” Й. Брамса [15].

30 січня 1913 року на Храмовому святі після богослужіння відбувся літературно-музичний вечір із танцями в актовому залі. Збереглося звернення керівництва гімназії до попечителя Київського навчального округу із проханням виділити 100 крб. на облаштування цього свята, тоді як раніше гроші на це виділялися з коштів батьківського комітету та добровольчих пожертвувань учнів [8]. На вечорі у виконанні хору під керівництвом Є. Калиновича звучали такі твори: російська народна пісня в аранжуванні О. Архангельського “Ночка, моя ночка”, “Туманы разлетаются” К. Вільбоа, твір Гінзбурга “Светлана”, “Ручеек” в аранжуванні О. Архангельського; духовий оркестр під керівництвом З. Комінека виконав “Попурі” з опери “Жизнь за царя” М. Глінки та “Попурі” з опери “Сказки Гофмана” Ж. Оффенбаха; оркестр балалаєчників під керівництвом учня В. Когутова виконав увертюру до опери Ж. Бізе “Кармен” та “Попурі” Й. Штрауса з опери “Циганський барон”, учень І. Вайнбаум виконав “Impromptu” композитора Reinholda на фортепіано; учень В. Пігуль виконав арію “Не плач, дитя” з опери А. Рубінштейна “Демон”, учень І. Калинович виконав арію “Бог Всесильний” з опери “Фауст” Ш. Гуно; у виконанні дитячого хору прозвучав твір “Раз в крещенский вечерок” Гінзбурга. У кінці вечора хор та оркестр виконали “Народний гімн” [16].

Духовий оркестр та хор гімназії часто брав участь у великих урочистих подіях, що проходили у місті. Про це йдеться у програмі концерту “Вшанування пам'яті М. Гоголя” 12 квітня 1909 року: “Учні всіх навчальних закладів міста урочистою ходою під музику духових оркестрів та спів хорів пройшли по Губернаторській площі в центрі міста. Зведений хор усіх закладів виконав “Славянский марш”, а хор чоловічої та жіночої гімназій виконав кантату “Ты слався, ты слався, наш гений родной” [9].

Ми бачимо, що музично-літературні вечори склалися з виступів хору (3, 4 номери), духового оркестру (1, 2 номери) та оркестру балалаєчників (1, 2 номери), сольних виступів –

вокальних та інструментальних (1, 2 номери), у фіналі концерту у виконанні хору та оркестру звучали “Боже, царя храни” або “Народний гімн”. У програмі концертів вдало поєднували російські народні та патріотичні пісні про звеличення правлячого царя, популярні твори російських та зарубіжних авторів. На жаль, не знаходимо жодних відомостей про вивчення творів українських композиторів. Керівники художніх колективів були обмежені в користуванні нотною українською літературою. Загальнодоступною були лише твори російських та зарубіжних композиторів. В освітніх установах суворо заборонявся будь-який прояв націоналізму. Хоча, на початку ХХ ст. в культурному побуті Поділля хорові колективи виконували українські твори.

Кам'янець-Подільська гімназія була осередком чоловічої освіти та сприяла професіоналізації музичного життя на Поділлі. В останні роки свого існування вона зазнала багато змін: евакуація, реорганізація, ліквідація. На її базі був створений зовсім інший тип середньої освіти, який потребує детального вивчення, що буде наступним кроком нашого дослідження.

Література

1. Державний архів Хмельницької області, ф. 319, оп. 1, спр. 362, арк. 17.
2. Державний архів Хмельницької області, ф. 319, оп. 1, спр. 524, арк. 70.
3. Державний архів Хмельницької області, ф. 319, оп. 1, спр. 692, арк. 39.
4. Державний архів Хмельницької області, ф. 319, оп. 1, спр. 744, арк. 82.
5. Державний архів Хмельницької області, ф. 319, оп. 1, спр. 1061, арк. 7.
6. Державний архів Хмельницької області, ф. 319, оп. 1, оп. 2, спр. 92, арк. 38.
7. Державний архів Хмельницької області, ф. 319, оп. 1, спр. 530, арк. 65.
8. Державний архів Хмельницької області, ф. 319, оп. 1, спр. 535, арк. 6.
9. Державний архів Хмельницької області, ф. 319, оп. 1, спр. 536, арк. 20.
10. Державний архів Хмельницької області, ф. 319, оп. 1, спр. 601, арк. 152.

УДК 165.18: 781.2/7 (477)

Бондарчук В.О.

ПРОБЛЕМА ЕМПІРИЧНОГО ТА ТЕОРЕТИЧНОГО ЗНАННЯ В ПРАКТИЦІ НАРОДНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНОГО ВИКОНАВСТВА УКРАЇНИ

В статье рассматриваются основные проблемы современного исполнительского музыковедения, в частности главные его структурообразующие факторы такие как эмпирический и теоретический опыт. Представлены методы исследования дают возможность полноценного воспроизведения картины становления, развития и популяризации народно-инструментального исполнительства в контексте сегодняшних научных реалий.

Ключевые слова: народно-инструментальное исполнительство, эмпирическое и теоретическое знание, синкретизм, синтез.

The article discusses the main problems of contemporary performing musicology, in particular its main structure-forming factors such as empirical and theoretical experience. Presented research methods make it possible to play a full picture of the formation, development and popularization of folk instrumental performance in the context of today's scientific realities.

Keywords: folk instrumental performance, empirical and theoretical knowledge, syncretism, synthesis.

Аналітичні концепції сучасного виконавського музикознавства України демонструють численні аспекти становлення, розвитку та популяризації такого напряму як народно-інструментальне мистецтво. Його базові положення мають неперевершену і незамінну естетичну цінність в контексті вітчизняної історії, адже алгоритм українського інструментального музикування акумулював у собі досвід попередніх епох, що змушує вдаватися до перманентного переосмислення численних подій та явищ. З цієї позиції нами